

تاریخ اسلام از آغاز خلافت عباسی تا سقوط بغداد

(رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی)

دکتر احمد رضا متولی

سرشناسه	: متولی، احمدرضا، ۱۳۴۹-
عنوان و نام پدید آور	: تاریخ اسلام از آغاز خلافت عباسی تا سقوط بغداد (رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی)/ احمدرضا متولی، تهیه و تولید دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آموزشی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: دوازده، ۲۲۷ ص.
فروست	: دانشگاه پیام نور؛ ۲۳۶۳. گروه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی؛ ۱/۱
شابک	: 978 - 964 - 14 - 0410 - 1
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۲۱.
موضوع	: اسلام - تاریخ - ۱۳۲ - ۵۶ق. - آموزش برنامه‌ای
موضوع	: Islam- History- 750- 1258- Programmed instruction
موضوع	: عباسیان - آموزش برنامه‌ای
موضوع	: Abbasids- Programmed instruction
شناسه افزود	: دانشگاه پیام نور
شناسه افزوده	: Payam Noor University
شناسه افزوده	: دانشگاه پیام نور، دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آموزشی
رده بندی کنگره	: DS۲۸۸/۴۱۳۹
رده بندی دیویی	: ۹۷۰/۷۰۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۳۶۰۲۴

دانشگاه پیام‌نور

تاریخ اسلام از آغاز خلافت عباسی تا سقوط بغداد

مؤلف: دکتر احمدرضا متولی

ویراستار علمی: دکتر مجتبی سلطانی، مدی

تهیه و تولید: دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و توزیع دانشگاه پیام‌نور

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول شهریور ۱۳۹۶

شابک: ۱ - ۰۴۱۰ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0410 - 1

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا خلاصه‌برداری، نشر و ترجمه، چاپ، افست، توزیع گسترده، تهیه CD و ... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پشت و روی جلد و ... بدون اخذ مجوز کتبی از معاونت فناوری و پژوهش دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

قیمت: ۱۱۵۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

پیشگفتار

یازده

۱	بخش اول: کلیات
۳	فصل اول: تأسیس حکومت عباسیان
۳	هدف کلی
۳	هدف‌های یادگیری
۳	مقدمه
۴	۱-۱ خاندان عباسی
۵	۲-۱ دعوت عباسی
۶	۱-۲ دعوت در خراسان و پیروزی عباسیان
۱۱	۳-۱ تقسیم تاریخ حکومت عباسی
۱۱	۱-۳-۱ عصر اول عباسی (۱۳۲-۲۳۲ ق.)
۱۲	۲-۳-۱ عصر دوم عباسی (۲۳۲-۳۳۴ ق.)
۱۳	۳-۳-۱ عصر سوم عباسی (۳۳۴-۴۴۷ ق.)
۱۳	۴-۳-۱ عصر چهارم عباسی (۴۴۷-۶۵۶ ق.)
۱۴	خلاصه فصل اول
۱۵	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول

۱۷	بخش دوم. عصر اول عباسیان: دوران نیرومندی، گسترش و شکوفایی
۱۹	فصل دوم: ابوالعباس سفاح - ابوجعفر منصور
۱۹	هدف کلی
۱۹	هدف‌های یادگیری
۱۹	مقدمه
۲۰	۲-۱ ابوالعباس سفاح (۱۳۲-۱۳۶ ق.)

۲۲	۱-۱-۲ ابوسلمه خلیل و قتل او
۲۳	۲-۲ ابوجعفر منصور (۱۳۶-۱۵۸ ق.)
۲۴	۱-۲-۲ شورش عبدالله بن علی
۲۵	۲-۲-۲ سرانجام ابومسلم خراسانی
۲۷	۳-۲-۲ پیامدهای قتل ابومسلم
۳۱	۴-۲-۲ شهادت امام جعفر صادق (ع)
۳۲	۵-۲-۲ بنای شهر بغداد
۳۳	۶-۲-۲ شورش های خوارج
۳۴	۷-۲-۲ تشکیل حکومت اموی در اندلس
۳۵	۸-۲-۲ ولایتعهدی مهدی
۳۵	خلاصه فصل دوم
۳۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۳۸	فصل سوم: ابو عبدالله عباسی - هادی عباسی - هارون الرشید
۳۸	هدف کلی
۳۸	هدف های یادگیری
۳۸	مقدمه
۴۰	۱-۳ ابوعبدالله مهدی (۵۸-۱۶۱ ق.)
۴۰	۱-۱-۳ اصلاحات مهم
۴۰	۲-۱-۳ جنبش زناده
۴۱	۳-۱-۳ شورش مقتع
۴۳	۴-۱-۳ دیگر رخداد های مهم دوره مهدی
۴۳	۲-۳ هادی عباسی (۱۶۹-۱۷۰ ق.)
۴۴	۱-۲-۳ قیام حسین بن علی (شهید فخر)
۴۵	۳-۳ هارون الرشید (۱۷۰-۱۹۳ ق.)
۴۶	۱-۳-۳ قیام علویان
۴۸	۲-۳-۳ شهادت امام موسی کاظم (ع)
۴۹	۳-۳-۳ سقوط برمکیان
۵۲	۴-۳-۳ جنگ های خارجی یا غزوات
۵۴	۵-۳-۳ شورش های دوره هارون
۵۶	۶-۳-۳ مسئله جانشینی
۵۶	خلاصه فصل سوم
۵۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۵۹	فصل چهارم: امین - مأمون - معتصم و واثق
۵۹	هدف کلی
۵۹	هدف های یادگیری
۵۹	مقدمه

۶۱	۴-۱-۱ امین (۱۹۳-۱۹۸ق.)
۶۲	۴-۱-۱-۱ درگیری بین امین و مأمون
۶۴	۴-۲-۱ مأمون (۱۹۸-۲۱۸ق.)
۶۴	۴-۲-۱ شورش ابوالسرایا
۶۵	۴-۲-۲ شورش نصر بن شیبث
۶۶	۴-۲-۳ ولایتعهدی امام رضا(ع)
۷۰	۴-۲-۴ حکومت طاهریان (۲۰۵-۲۵۹ق.)
۷۳	۴-۲-۵ فعالیت‌های علمی در دوره مأمون
۷۶	۴-۳-۱ المعتصم بالله (۲۱۸-۲۲۷ق.)
۷۷	۴-۳-۱-۱ قیام محمد بن قاسم
۷۸	۴-۳-۲-۱ هادیت امام جواد(ع)
۷۹	۴-۳-۳-۱ شورش زُطها
۷۹	۴-۳-۳-۲ نفوذ ترکان در دربار
۸۱	۴-۳-۵-۱ بنای سمرقند
۸۲	۴-۳-۶-۱ شورش بانک حرمة
۸۳	۴-۳-۷-۱ فتح عموریه
۸۴	۴-۳-۸-۱ شورش مازیار
۸۵	۴-۳-۹-۱ ماجرای افشین
۸۶	۴-۳-۱۰-۱ شورش عجیف بن عنیس و عبید بن مأمون
۸۷	۴-۴-۱ الواثق بالله (۲۲۷-۲۳۲ق.)
۸۸	خلاصه فصل چهارم
۸۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۹۱	بخش سوم: عصر دوم عباسی
۹۳	فصل پنجم: دوران نفوذ ترکان (۲۳۲-۳۳۴ق.)
۹۳	هدف کلی
۹۳	هدف‌های یادگیری
۹۳	مقدمه
۹۴	۵-۱-۱ متوکل عباسی (۲۳۲-۲۴۷ق.)
۹۶	۵-۱-۱-۱ سخت‌گیری بر شیعیان و معتزله
۹۷	۵-۲-۱ منتصر (۲۴۷-۲۴۸ق.)
۹۸	۵-۳-۱ مستعین (۲۴۸-۲۵۲ق.)
۹۹	۵-۴-۱ معتز (۲۵۲-۲۵۵ق.)
۱۰۰	۵-۴-۱-۱ شهادت امام هادی(ع)
۱۰۲	۵-۵-۱ مهندي (۲۵۵-۲۵۶ق.)
۱۰۲	۵-۶-۱ معتمد (۲۵۶-۲۷۹ق.)
۱۰۳	۵-۶-۱ شورش زنگیان

۱۰۵	۵-۶-۲ شهادت امام حسن عسکری (ع)
۱۰۶	۵-۶-۳ حضرت مهدی (ع)
۱۰۷	۵-۶-۴ اسماعیلیه و قرامطه
۱۰۸	۵-۷-۷ معتضد (۲۷۹-۲۸۹ ق.)
۱۰۹	۵-۷-۱ قرمطیان
۱۱۱	۵-۸-۸ مکنتی (۲۸۹-۲۹۵ ق.)
۱۱۲	۵-۹-۹ مقتدر (۲۹۵-۳۲۰ ق.)
۱۱۳	۵-۹-۱ بریدیان (۳۱۶-۳۳۱ ق.)
۱۱۵	۵-۱۰-۱۰ قاهر (۳۲۲-۳۲۰ ق.)
۱۱۵	۵-۱۱-۱۱ رضی (۳۲۲-۳۲۹ ق.)
۱۱۶	۵-۱۱-۱ پیدایش منصب امیرالامرای
۱۱۷	۵-۱۲-۱ علی (۳۲۹-۳۳۳ ق.)
۱۱۸	۵-۱۳-۱ مکفر (۳۴۰-۳۴۱ ق.)
۱۱۸	خلاصه فصل پنجم
۱۲۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۲۲	فصل ششم: حکومت‌های مسلمانان در دوره دوم عباسی
۱۲۲	هدف کلی
۱۲۲	هدف‌های یادگیری
۱۲۲	مقدمه
۱۲۳	۶-۱-۱ علویان طبرستان (۲۵۰-۳۱۶ ق.)
۱۲۷	۶-۲-۲ صفاریان (۲۵۲-۲۹۸ ق.)
۱۳۲	۶-۳-۳ طولونیان (۲۵۴-۲۹۲ ق.)
۱۳۵	۶-۴-۴ سامانیان (۲۶۱-۳۸۹ ق.)
۱۳۹	۶-۵-۵ زیاریان (۳۱۶-۴۳۵ ق.)
۱۴۰	۶-۶-۶ حمدانیان
۱۴۰	۶-۱-۱ حمدانیان موصل (۳۱۷-۳۸۰ ق.)
۱۴۲	۶-۲-۲ حمدانیان حلب (۳۳۳-۳۹۴ ق.)
۱۴۴	۶-۷-۷ اخشیدیان (۳۲۳-۳۵۸ ق.)
۱۴۵	خلاصه فصل ششم
۱۴۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۵۱	بخش چهارم: عصر سوم عباسی
۱۵۳	فصل هفتم: خلافت عباسی در دوره اقتدار آل‌بویه (۳۳۴-۴۴۷ ق.)
۱۵۳	هدف کلی
۱۵۳	هدف‌های یادگیری
۱۵۳	مقدمه

۱۵۴	۱-۷ ظهور آل بویه
۱۵۷	۱-۱-۷ تصرف بغداد توسط آل بویه
۱۵۸	۲-۷ آل بویه در فارس
۱۵۸	۱-۲-۷ علی عمادالدوله (۳۲۲-۳۳۸ ق.)
۱۵۹	۲-۲-۷ عضدالدوله (۳۳۸-۳۷۲ ق.)
۱۶۲	۳-۲-۷ شرفالدوله (۳۷۲-۳۹۷ ق.)
۱۶۲	۴-۲-۷ بهاءالدوله (۳۷۹-۴۰۳ ق.)
۱۶۳	۵-۲-۷ سلطانالدوله (۴۰۳-۴۱۵ ق.)
۱۶۴	۶-۲-۷ ابوکالیجار مرزبان (۴۱۵-۴۴۰ ق.)
۱۶۵	۷-۲-۷ الملک الرحیم (۴۴۰-۴۴۷ ق.)
۱۶۶	۳-۷ آل بویه در عرق و خوزستان
۱۶۷	۴-۷ آریه در اصفهان و ری و همدان
۱۶۷	۴-۷ حسن رکنالدوله (۳۵۵-۳۶۶ ق.)
۱۶۸	۲-۴-۷ مؤیدالدوله (۳۶۶-۳۷۲ ق.)
۱۶۸	۳-۴-۷ فخرالدوله (۳۷۲-۳۸۱ ق.)
۱۶۹	۴-۴-۷ مجدالدوله (۳۸۱-۴۲۰ ق.)
۱۷۰	۵-۷ دانش و فرهنگ و مذهب در دوره آل بویه
۱۷۴	۶-۷ شناخت مطیع (۳۳۴-۳۶۳ ق.)
۱۷۵	۷-۷ شناخت طائع (۳۶۳-۳۸۱ ق.)
۱۷۵	۸-۷ حکومت غزنویان (۳۵۱-۵۸۲ هـ.)
۱۷۶	۱-۸-۷ محمود بن سبکتکین (۳۸۷-۴۲۱ ق.)
۱۷۶	۲-۸-۷ لشکرکشی های سلطان محمود
۱۷۷	۳-۸-۷ سلطان محمد بن محمود و سلطان مسعود بن محمود (۴۲۱-۴۳۲ ق.)
۱۷۸	۹-۷ شناخت قادر (۳۸۱-۴۲۲ ق.)
۱۷۹	۱۰-۷ شناخت قائم (۴۲۲-۴۶۷ ق.)
۱۷۹	خلاصه فصل هفتم
۱۸۱	خودآزمایی چهارگزینه ای فصل هفتم
۱۸۳	بخش پنجم: عصر چهارم عباسی
۱۸۵	فصل هشتم: دوران نفوذ سلجوقیان (۴۴۷-۵۹۰ ق.)
۱۸۵	هدف کلی
۱۸۵	هدف های یادگیری
۱۸۵	مقدمه
۱۸۷	۱-۸ سلجوقیان
۱۸۷	۱-۱-۸ رکن الدین ابوطالب طغرل بن سلجوق (۴۲۹-۴۵۵ ق.)
۱۸۹	۲-۱-۸ آلب ارسلان (۴۵۵-۴۶۵ ق.)
۱۹۱	۳-۱-۸ جلال الدین ابوالفتح حسن ملکشاه (۴۶۵-۴۸۵ ق.)

۱۹۴	۸-۱-۴ رکن‌الدین ابوالمظفر بیکبارق (۴۹۸-۴۸۵ق.)
۱۹۵	۸-۱-۵ غیاث‌الدین ابوشجاع محمد (۴۹۸-۵۱۱ق.)
۱۹۶	۸-۱-۶ سلطان معزالدین ابوالحارث احمد سنجر (۵۱۱-۵۵۲ق.)
۱۹۸	۸-۱-۷ شناخت مقتدی (۴۶۷-۴۸۷ق.)
۱۹۸	۸-۱-۸ شناخت مستظهر (۴۸۷-۵۱۲ق.)
۱۹۸	۸-۲ خوارزمشاهیان (۴۹۰-۶۲۸ق.)
۱۹۹	۸-۲-۱ علاء‌الدین آتیز (۵۲۲-۵۵۱ق.)
۱۹۹	۸-۲-۲ تاج‌الدین ایل ارسلان (۵۵۱-۵۶۷ق.)
۲۰۰	۸-۲-۳ جلال‌الدین محمود سلطان‌شاه (۵۶۸ق.) و علاء‌الدین تکش (۵۶۸-۵۹۶ق.)
۲۰۱	۸-۴ علاء‌الدین محمدین تکش (۵۹۶-۶۱۸ق.)
۲۰۱	۸-۱-۹ سلطان محمد و خلیفه ناصر
۲۰۱	۸-۶ انقراض سلسله قراختانیان (۶۰۷ق.)
۲۰۳	۸-۲-۱ جلال‌الدین منبرنی (۶۱۷-۶۲۸ق.)
۲۰۳	۸-۲-۸ شناخت سترشد (۵۱۲-۵۲۹ق.)
۲۰۴	۸-۲-۹ شناخت راشد (۵۳۰-۵۳۹ق.)
۲۰۴	۸-۲-۱۰ شناخت قنق (۵۳۰-۵۵۰ق.)
۲۰۵	۸-۲-۱۱ شناخت مستند (۵۵۰-۵۶۰ق.)
۲۰۵	۸-۲-۱۲ شناخت مستضی (۵۶۳-۵۷۰ق.)
۲۰۵	۸-۲-۱۳ شناخت ناصر (۵۷۵-۶۰۰ق.)
۲۰۶	۸-۳ ظهور چنگیزخان
۲۰۷	۸-۳-۱ هجوم مغولان به ایران
۲۱۰	۸-۳-۲ شناخت ظاهر (۶۲۲-۶۲۳ق.)
۲۱۱	۸-۳-۳ شناخت مستنصر (۶۲۳-۶۴۰ق.)
۲۱۱	۸-۳-۴ شناخت مستعصم (۶۴۰-۶۵۶ق.)
۲۱۲	۸-۳-۵ حمله هولاکو به بغداد و سقوط عباسیان
۲۱۵	خلاصه فصل هشتم
۲۱۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم

پاسخ‌نامه

کتابنامه

پیشگفتار

عباسیان که نوادگان عباس بن رسول پیامبر (ص) بودند، با ایجاد تشکیلات منظم و سازمان یافته و تبلیغ دعوت به رهبری شخصی شایسته از خاندان نبوت و مخالفت با امویان در نیمه نخست قرن دوم هجری قمری (۱۳۲ق.) به قدرت رسیدند. انتساب آنان به خاندان پیامبر (ص) و سیاست نامتعادلی و تبعه ضامنیز امویان، نسبت به ایرانیان را می توان از علل مهم اقبال مردم به آنان دانست. گذشته از این اختلاف و نزاع دائمی قبایل عرب شمالی و جنوبی به ویژه در خراسان، سبب شد تا با سردار عباسی، ابومسلم خراسانی از این فرصت مقتنم برای تضعیف دشمن بهره گزیرد و با پیروزی بر امویان پرچم عباسیان را در مرو، مقر حکمران (اموی) خراسان برافرازد (۱۳۰ق.). پس از آن سپاهیان عباسی در چندین نبرد بر سپاهیان اموی پیروز شدند و در نهایت در نبرد سرنوشت ساز زاب، با شکست دادن مروان حمار، آخرین خلیفه اموی، طوایف حکومت امویان را در هم پیچیدند. (۱۳۲ق.)

عباسیان بیش از ۵ قرن (۱۳۲-۶۵۶ق.) با قدرت و ضعف بر سریر خلافت تکیه زدند. آنان غیر از اعراب، مردمان دیگر نژادها از جمله ایرانیان و ترکان را در اداره امور کشور سهیم کردند. ایرانیان که در به قدرت رساندن عباسیان، نقش اصلی را برعهده داشتند، با نفوذ در دیوان ها و به ویژه برعهده گرفتن وزارت، نزدیک به یک سده نقش اساسی را در اداره امور سرزمین های پهناور جهان اسلام و بروز و ظهور تمدن درخشان اسلامی ایفا کردند.

پس از حضور و نفوذ ترکان در دستگاه خلافت عباسی و به حاشیه رانده شدن ایرانیان، جایگاه خلافت نیز به شدت تضعیف شد و سپاهیان ترک، خلفا را زیر نفوذ خویش درآوردند و به عزل و نصب آنان پرداختند.

اگر چه حکومت‌های امویان در اندلس، بنی‌رستم و اغبیان در شمال آفریقا و طاهریان در خراسان در دوره اقتدار عباسیان ظهور کردند، اما با ضعف خلافت عباسی، حکومت‌های نیمه‌مستقل و مستقل جدیدی در شرق و غرب جهان اسلام سر برآوردند. سلسله شیعی مذهب آل‌بویه پس از تصرف شمال، مرکز و جنوب ایران، بر پایتخت خلافت عباسی تسلط یافت (۳۳۴ ق.). اینان که اعتقادی به خلفای بغداد نداشتند، با سرعت کامل بر امور، زمینه تضعیف بیش از پیش دستگاه خلافت را فراهم کردند. چنانکه جلوه‌های ضعف خلفا و کاهش هیبت آنان در تمام این دوران ادامه یافت.

تسلط آل‌بویه بر بغداد تا سال ۴۴۷ ق. به طول انجامید تا اینکه سلجوقیان سنی مذهب در تقابل با آل‌بویه و برای نجات خلیفه وارد بغداد شدند. رابطه سلجوقیان با خلافت از اطاعت و همکاری سلجوقیان نسبت به آنان تا دشمنی تمام‌عیار بین آنان در نوسان بود. سال‌های پایانی قدرت سلجوقیان که به مقابله با دشمنان خارجی و درگیری داخلی می‌گذشت، به خلفای عباسی فرصت داد تا به احیای قدرت از دست رفته خود بپردازند و این تلاش در زمان خلیفه ناصر (۹۷۵-۶۲۲ ق.) به نتیجه رسید و با برافتادن حکومت سلاجقه عراق در سال ۵۹۰ ق. حکومت عباسی وارد دوره استقلال شد و این روند تا سقوط آنان (۶۵۶ ق.) ادامه یافت.

از آنجا که این اثر بر اساس سرفصل ارائه دروس وزارت علوم برای دانشجویان رشته تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی تألیف شده‌اند، در تفصیل بسیار مطالب و نقد و تحلیل دور و دراز خودداری شد. البته امید می‌رود مورد استفاده علاقه‌مندان به تاریخ به‌ویژه تاریخ اسلام قرار گیرد.

در اینجا مناسب می‌دانم از ویراستار علمی گرامی آقای دکتر سلطانی احمدی و ویراستار ادبی محترم سرکار خانم معصومه محمدی که با دقت و نکته‌سنجی ویرایش کتاب را به عهده داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری کنم.

احمد رضا متولی

عضو هیئت علمی دانشگاه پیام‌نور

بهار ۹۶